

поэта-модерниста С. Черкасенко. Цикл «Дети города» рассмотрен в контексте идейно-художественных поисков автора в разработке урбанистического дискурса украинской поэзии конца XIX – начала XX в.

Ключевые слова: поэтическая урбанистика, модернизм, художественные поиски, тоpos города, лирический цикл, символизм.

Kuzma Oksana. Poetic Urban Studies by S. Cherkasenko (the cycle “City Children”). The article analyzes the image of the city in the works of the Ukrainian poet-modernist S. Cherkasenko. The cycle “City Children” is considered in the context of the ideological and artistic searchings of the author in the development of urban discourse of the Ukrainian poetry of the late XIX – early XX centuries.

Key words: poetic urban studies, modernism, artistic searchings, topos of the city, lyrical cycle, symbolism.

УДК 821.162.1-311.6.09«18»

Назар Ляшов

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ ГЕНРИКА СЕНКЕВИЧА «ВОГНЕМ І МЕЧЕМ»

У статті проаналізовано параметри інтертекстуальності щодо використання латинських слів, висловів, цитат з античних творів в історичному романі Г. Сенкевича. Досліджено наявність інтертексту на формальному рівні, що надає творові специфічного звучання. Виділено певний масив понятійного змісту латини, яка є засобом особливого історичного світу твору.

Ключові слова: інтертекстуальність, античність, латинські слова та словосполучення, історичний роман.

Постановка наукової проблеми та її значення. Інформаційне поле текстів історичних романів, апелюючи до їхнього духовного, ментального наповнення різними історичними подіями, історичними особами та простими представниками козаччини, є носієм стійких і стабільних значущих відомостей, ідей, умонастроїв, сенсів, що являють собою згусток духовно-практичного досвіду різних суспільних груп і окремих осіб, щедро обдарованих, масштабних, історичних. Синтез романних творів про козаччину посилює іманентну інтертекстуальність. Про це переконливо свідчить поява упродовж останніх десятиріч чималої кількості праць літературознавців, які окреслюють

широкий спектр наукових проблем, пов'язаних із дослідженням питань інтертекстуальності в історичній романістиці.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Серед чималого масиву теоретичних трактувань поняття інтертекстуальності досі не набуло термінологічної усталеності. Конкретний зміст терміна суттєво видозмінюється залежно від теоретичних та філософських засад, якими користуються дослідники. У літературознавчій енциклопедії «інтертекстуальність» трактується як використання ліричних, фольклорних, літературних та інших текстів у новому літературному дискурсі [3, с. 431]. Р. Бартові належить широке осмислення та тлумачення цього поняття: «Кожен текст являє собою нову тканину, зіткану зі старих цитат. Уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагменти соціальних ідіом тощо – всі вони увібрані текстом і перемішані в ньому, оскільки завжди до тексту й навколо нього існує мова. Як необхідна попередня умова для будь-якого тексту інтертекстуальність не може бути зведеною до проблеми джерел і впливів; вона являє собою загальне поле анонімних формул, походження яких рідко можна виявити, підсвідомих або автоматичних цитат, поданих без лапок» [1, с. 417].

Цінні наукові орієнтири мають думки теоретика інтертекстуальності Н. Фатєєвої. Вона розглядає цей феномен як установку на глибоке розуміння тексту за рахунок виявлення багатомірних зв'язків з іншими текстами або передтексту. В її розумінні інтертекстуальність виступає як новий рівень образного мислення, отриманий у результаті взаємодії текстових сходжень і є показником художності інтертекстуальної конструкції. На думку науковця, такий підхід до класифікації інтертексту визначає світогляд автора, показує зв'язок із попередниками в історичному спрямуванні [7]. Певною мірою розвинуто думку про інтертекстуальність у працях В. Просалової та О. Бердник. Вони більш точно пояснили зазначене явище, виявили його особливості, які полягають у тому, що «інтертекст – це єдність актуалізованих у художньому сприйнятті взаємозв'язків, що реалізуються у всьому багатоманітті художнього втілення» [4, с. 45].

Інтертекстуальність як метод у літературознавстві розглядає Г. Косиков. Він стверджує, що в ситуації інтертекстуальності феномен нового полягає в комбінуванні попередніх текстів або їхніх елементів: нова сукупність зображувальних одиниць не повторює старої інформації, а створює своєрідний ансамбль текстів, у лінійній

прогресії якого наступний текст підхоплює попередній. Таким чином відбувається семантична трансформація, результатом якої і є творення нового. Характерною ознакою зазначеного методу є спроби дослідників віднайти у творчості окремих письменників повторювані мотиви, ключові образи, слова та цитати, з яких формується авторський інтертекст [2, с. 24].

Мета статті – проаналізувати параметри інтертекстуальності щодо використання латинських слів, висловів, цитат з античних творів у романі Г. Сенкевича «Вогнем і мечем», історичний пласт якого пов'язаний із добою Хмельниччини та війною польських панів проти українського народу в 1648–1651 рр.

Перед нами постає питання: у якій послідовності розглядати зазначені елементи інтертексту? Зазначимо, що змістовна наповненість і семантична множинність тексту уявляються найбільш реалізованими у співвідношенні одного тексту з іншим. Спостереження над інтертекстуальними елементами, що пов'язують тексти різних типів, виявляються різноманітними у своєму функціонуванні.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Роман Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» ми розглядаємо в перекладі з польської мови, який здійснив Є. Литвиненко. Інтертекстуальні елементи твору в межах когнітивної парадигми пов'язані передусім із розумінням структур, які активізують процеси сприйняття тексту та сприяють адекватному розумінню його смислу або задають напрям його розуміння.

Аналізуючи різні інформаційні формати – статті, доповіді, дисертаційні дослідження, тези, замітки, які висвітлюють та розширюють горизонти сприйняття тексту «Вогнем і мечем», знаходимо здебільшого проблематичні питання щодо підходів до його дослідження. Зокрема, історія літератури засвідчує постійну присутність інтертексту на формальному рівні, що надає творові специфічного звучання, по-різному трактованого дослідниками в певні періоди й пов'язаного з розумінням тексту як відкритої структури.

Так, Т. Чужа запропонувала прочитання «Вогнем і мечем» в інтертекстуальному просторі кінця ХІХ ст. через реконструкцію його контексту в цілому й відтворення окремих текстових моделей зокрема. Вона зазначила, що в тексті трапляються, по-перше, укорінені в спадщині античної риторики та закріплені в європейській культурі, за посередництвом латинського середньовіччя, форми висловлювання,

аргументації та образотворення, передусім так звані вічні теми й мотиви. Завдяки своїй виразності, вони функціонують у романі «Вогнем і мечем» як елемент художньо активізованої старопольської традиції. По-друге, трапляються непольські пам'ятки й історіографічні праці, що свідчить про присутність позаінтенційної інтертекстуальності. Прочитання роману у світлі цих джерел, навіть попри посилення на них у тексті, так чи інакше несумісне з авторським задумом. Їхній фактичний зміст здебільшого оброблявся в напрямі одного з функціональних стилів роману [8].

Звертаючи увагу на інтертекстуальні елементи, зазначаємо, що автор використав певний масив латинських слів, виразів, інколи цілих речень або уривків із античних текстів, функціональне значення яких у романі – бути засобом особливого історичного світу твору. Така символіка античного періоду в тексті використовується як універсальний знак-символ, що залежно від цілей і способів уживання відображає не тільки колорит тієї епохи, а й виступає провідником ідеї Г. Сенкевича, його особистого бачення часів Хмельниччини.

Інтенсивність використання латинської лексики на сторінках роману «Вогнем і мечем» становить понад двісті слів та словосполучень, які вжито на мові оригіналу. Вони виконують концептуально-символічну функцію, наповнюють твір певною характеристикою зображуваної епохи та поглядами самого автора, який змодельював власну картину XVII ст. доби Хмельниччини, переосмислюючи її у сигніфікативному плані. Зазначимо, що латина в тексті має свою роль та наповнення: більшість латинських слів належить до військової тематики, інша частина – до юридичної. Однак деякі латинські вислови наближаються до константів світової культури в просторово-часовому континуумі твору, стають узагальненими символами ментальних цінностей. Це латинські слова духовного спрямування.

Ужита автором латина має певний обсяг понятійного змісту та відображає приблизно три напрями: перший – короткі мінімалістичні форми; другий – вислови відомих римських діячів, приказки, прислів'я; третій – цитати із античних творів. Використовується також символіка античного періоду та слова більш пізнього часу, що несе особливе інтертекстуальне навантаження в романі.

Більшою мірою засвідчено вживання коротких мінімалістичних форм, які пов'язані з домінантним змістом. Уже з перших сторінок твору автор використовує латинські вислови, які належать переважно

до військової термінології: *larum* (тривога), *vis armata* (збройна сила), *instructiones militares* (військові настанови), *aut pacem, aut bellum!* (або мир, або війна!), *vellum civile* (громадянська війна), *dies irae et calamitatis* (день гніву і тривоги), *sub tutelam* (під охороною), *praesidium* (гарнізон); а також слова, які опосередковано пов'язані з військовими діями: *pegeai!* (хай загине!), *odium* (ненависть), *impedimenta* (перепони), *roenam* (покарання) тощо.

Уживається термінологія з положень римського права: *in liberis suffragiis* (у вільному голосуванні) [6, с. 135]; *propter securitatem loci* (зادля безпеки місця) [6, с. 136]; *Volenti non fit iniura* (Тому, хто дав згоду, хай не буде нічого лихого) [6, с. 149]; *verba veritatis* (слова правди) [6, с. 374]; *pro crimine perduelienis* (звинувачення в державній зраді) [5, с. 80]; *Quator articuli iudicii castrensium: stuprum, incendium et vis armata alienis aedibus illata* (Чотири статті польового суду: зґвалтування, підпал, розбій і збройний напад на чужий дім) [5, с. 47]; *suprema lex* (найвищий закон) [5, с. 521] тощо.

Через постійно реалізовані інтертекстуальні зв'язки вживання таких слів, як *de nomine* (номінально), *repeto* (повторюю), *arcana* (таємниця) та багатьох інших має своєрідний характер завдяки тому, що вони вже відомі з інших текстових структур або поєднані асоціативним ланцюгом з іншими текстами.

Розглядаючи інші елементи інтертекстуальності, відмітимо використання Г. Сенкевичем висловів відомих римських діячів: Цицерона Марка: «*consuetudo altera natura*» (звичка – друга натура) [5, с. 472]; Квінта Горация: «*ab ovo usque ad mala*» (від початку) [5, с. 513]; Вергілія Марона: «*tempus fugit*» (час летить) [5, с. 97]; формули, яка характеризує положення монарха: «*primus inter pares*» (перший серед рівних) [5, с. 236].

Ужито типовий прийом при спілкуванні різних героїв твору, коли в їхню мову автор укралює цитати з античних творів. Такий інтертекстуальний елемент зберігає цілісний дух античного тексту за рахунок відтворення його первісної графіки. Прикладом цього можуть бути слова Заглоби, який цитує рядки з «Енеїди» Вергілія: «Пан Заглоба вихилив кварту меду і сказав: ...*Sed jam nox humida coelo praecipitat, Suadentque sidera cadentia somnos, Sed si tantus amor casus cognoscere nostros, Incipiam...*» (...Ночі вологої мла вже минає, / схиляються зорі / І кличуть до сну. / Та коли забагнулось пізнати пригоди Наші й почути.../ Я починаю...). (Ці рядки переклав М. Білик) [5, с. 466].

Ю. Булаховська зазначає, що не треба бути хорошим знавцем історії, щоб зрозуміти невідповідність твору «Вогнем і мечем» історичним даним. У ньому зміщено правдиві акценти історії при характеристиці войовничої польської шляхти, зображеної тільки в позитивних тонах. Героїв з українського табору показано лише в негативних барвах, а образ Богдана Хмельницького – це взагалі втілення розбійництва і зла. Крім того, історичні акценти зміщено і в показі окремих військових епізодів. Сенкевич дозволяє собі переосмислити другорядну фактографію і зменшити значення основної. Наприклад, поразку польського війська під Жовтими Водами зображено як тимчасовий епізод, а, скажімо, успіхи польського війська при обороні Збаража – епізод, принципово неважливий у ході військових подій, – як переможний.

Тож зазначений вимір буття передається і через латину. Латинські вислови вживаються для характеристики образу, опису подій та явищ як допоміжний елемент. Ця сукупність створює в авторській мовотворчості емоційні контрастні конструкції. Як дві сторони медалі: з однієї моделюються риси, якими Г. Сенкевич наділив польське дворянство. Це постаті шляхтичів-воїнів, передусім Скшетуського, який поєднав у собі і реалізм повсякденності, і безперечну героїчну натхненність, – тобто органічне поєднання в одній особі реалістичної типізації характеру з його наявною романтичною ідеалізацією. А з іншої – письменник представив постать гетьмана Богдана Хмельницького, на якому зосередив увесь масив ненависті, люті та зневаги. Це яскраво відображається й у мові героїв. Палітра мовностилістичного проявлення шляхетських і козацьких висловлювань ілюструє найбільш суттєву різницю між антагоністичними групами персонажів: з одного боку – ввічливість, світськість, добрі манери, шанування традицій, а з іншого – вульгарність і примітивізм, культ руйнування, спустошення; винахідливість у застосуванні жорстокості. Латинські вислови стають засобом, за допомогою якого автор відтворює словий ефект контрасту. Він виявляється в описі польських воїнів, яких автор порівнює з доблесними солдатами римського легіону – тріаріями: «Драгуни споряджені на німецький лад, а в пішій гвардії самі ветерани тридцятилітньої війни. Побачивши їх, я подумав, що то римські тріарії» [5, с. 456].

Аргументація автора щодо дикості українського населення також підсилена латинськими висловами: «Диким просторам і їхнім диким

мешканцям саме така рука й була потрібна, бо з України на Задніпров'я тягся найнеспокійніший люд: ішли поселенці, приваблювані наділами й родючістю землі, збігли селяни з усіх усюд Речі Посполитої, злочинці, що повтікали з буцегарень, одне слово, як сказав би Лівій: «*Pastorum convenarumque plebs transfuga ex suis populis*». (Юрби пастухів і всякої наволочі, перебіжчиків зі своїх племен)» [5, с. 110]; «*Periculum in mora!* (Зволікати небезпечно!) Підійшло гультайства кількадесят тисяч, а над ними Кривоніс» [5, с. 418].

У моделюванні образу гетьмана автор уживає тільки темні фарби. Наприклад, у суперечці зі Скшетуським Хмельницький, за версією польського письменника, не завжди знаходить вагомні аргументи, відчуває страшні муки совісті, хапається за ніж, п'є горілку склянками, говорить щось незрозуміле, поводиться брутально: «Я ледве *efferatam bestiam* (дикого звіра) угамував і вчинок твій пояснив» [6, с. 220]; «...все одно що *surdo tyranno fabula dicta* (казка розказана глухому тиранові)» [6, с. 223]. Також іронічно автор описує епізод вітання Богдана Хмельницького: «Київ вийшов назустріч йому з вогнями й стягами, коли академія вітала його словами: «*Tamquam Moysen, servatorem, salvatorem, liberatorem, populi de servitute lechica et bono omine Bohdan*» (Як Мойсей, спаситель, рятівник, визволитель народу і рабства ляського, на добру прикмету названий Богданом) – Богом даний, коли, нарешті, його назвали «*illustrissimus princeps*» (найславніший державець), – тоді, за словами сучасників, «піднісся цим бузувір, відчув силу свою і ґрунт під ногами, чого раніше йому бракувало» [6, с. 205].

Особливе місце в тексті роману займає історіософська функція релігійного чинника. Вона також реалізується через фактичне використання автором латини. Певна тональність здебільшого проявлена в мові польського дворянства в часи найбільшого емоційного напруження: «...підняв очі до неба, залитого місячним сяйвом, і почав голосно промовляти: *Pater noster, qui es in coelis! Sanctificetur nomen Tuum, adveniat regnum Tuum, fiat voluntas Tua...* (Отче наш, що єси на небесах! Нехай святиться ім'я твоє, нехай прийде царство твоє, нехай буде воля твоя...). Тут він замовк і за хвилю повторив голосніше й урочистіше: – *Fiat voluntas Tua!* (Нехай буде воля твоя!)» [5, с. 269]; «Під склепінням варшавського кафедрального собору зазвучало “*Te Deum laudamus*” (Тебе, Бога, хвалимо)» [6, с. 171]; «*Anima eius*» (душа його); «*Benedico vos, in nomine Patris et Filii, et Spiritus sancti*» (Благословляю вас во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа) та ін.

Висновки. Отже, узагальнюючи спостереження за інтертекстуальними елементами – латинськими словами, висловами та окремими цитатами з античної літератури, зазначимо, що цей масив використовується для підсилення значущості авторського бачення тогочасної епохи Хмельниччини. Інтертекстуальні зв'язки реалізовано не тільки на вербальному рівні тексту, а й у синхронізованому з ним емоційному рівні. Розуміння тексту з інтертекстуальними вкрапленнями пов'язане не тільки з розумінням латинських слів та подієвого змісту твору, а й з інтерпретацією змістового простору, який виникає в результаті взаємодії текстів.

Джерела та література

1. Барт Р. S/Z : пер. с фр. / Ролан Барт ; под ред. Г. К. Косикова. – 2-е изд., испр. – М. : Эдиториал, 2001. – 232 с.
2. Косиков Г. К. Ролан Барт – семиолог, литературовед / Г. К. Косиков // Барт Р. Избранные работы: семиотика, поэтика / Ролан Барт. – М. : Прогресс, 1989. – 420 с.
3. Літературознавча енциклопедія. У 2 т. Т. 2 / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – 624 с. – (Енциклопедія ерудита).
4. Просалова В. А. Інтертекстуальність художнього тексту: текстотвірний і рецептивний аспекти : монографія / Віра Просалова, Олена Бердник. – Донецьк : Норд-прес, 2010. – 152 с.
5. Сенкевич Г. Вогнем і мечем : роман. У 2 т. Т. 1 / Генрик Сенкевич ; пер. з пол. Є. Литвиненка. – Тернопіль : Богдан, 2006. – 544 с.
6. Сенкевич Г. Вогнем і мечем : роман. У 2 т. Т. 2 / Генрик Сенкевич ; пер. з пол. Є. Литвиненка. – Тернопіль : Богдан, 2006. – 480 с.
7. Фатеева Н. А. Интертекст в мире текстов: контрапункт интертекстуальности : [монографія] / Н. А. Фатеева. – М. : КомКнига, 2007. – 280 с.
8. Чужа Т. В. Романтична візія України у романі «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича / Т. В. Чужа // Київські полоністичні студії : зб. наук. пр. Т. 7. «Українська школа» в літературі та культурі українсько-польського пограниччя / Київ. нац ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : [б. в.], 2005. – С. 360–371.

Ляшов Назар. **Интертекстуальные элементы в историческом романе Генрика Сенкевича «Огнем и мечом».** В статті проаналізовані параметри інтертекстуальності, які включаються в використання латинських слів, словосочетаній, цитат з античних произведень в історичному романі Г. Сенкевича. Исследовано присутність інтертекста на формальному рівні, що надає тексту роману специфічного звучання. Выделен определенный массив понятийного смысла латыни. Значительное внимание уделено авторской тенденции использования латинских слов и словосочетаний, представленной в трех направлениях: первое – короткие минималистические формы; второе – высказывания известных римских деятелей, поговорки, пословицы; третье –

цитаты из античных произведений. Также раскрыто использование символики античного периода и слов более позднего времени с особой интертекстуальной нагрузкой.

Ключевые слова: интертекстуальность, античность, латинские слова и словосочетания, исторический роман.

Lyashov Nazar. Intertextual Elements in Henryk Sienkiewicz's Historical Novel "With Fire and Sword". The article focuses on the parameters of intertextuality including the use of Latin words and phrases and quotations from ancient literature in Henryk Sienkiewicz's historical novel "With Fire and Sword". On the formal level the intertextual elements determine specific tonality of the novel. Conceptual content of the Latin phraseology constitutes the historical world of the novel. The author's tendency of using Latin words and phrases proves to comprise three forms: single words and word combinations; famous sayings and proverbs; and quotations from ancient literature. The intertextual references to Latin origins and other historical background define the symbolic order of the novel.

Key words: Intertextuality, antiquity, Latin words and phrases, historical novel.

УДК 398.33 (=161.2): 316.663.5

Ольга Макарець

УКРАЇНСЬКА КАЛЕНДАРНА ГРА У ФУНКЦІОНАЛЬНО-ГЕНЕТИЧНОМУ АСПЕКТІ

У статті здійснено системний аналіз ігрового фольклору в українській усній народній творчості. Розглянуто теоретичні принципи, методологічні засади та історію вивчення питання української традиційної ігрової культури у фольклористиці. Досліджено функції народної гри; запропоновано метод паралельного аналізу ознак і функцій ритуалу та гри як основних форм умовної поведінки. Визначено основні архетипні мотиви, які здійснюють інтеграцію ігрової традиції у вербальний та невербальний фольклор. Розроблено схему для визначення основних ігрових елементів, мотивів та ситуацій у жанрах фольклору.

Ключові слова: гра, ритуал, ігрова культура, ігрова ситуація, обрядова роль, мотив.

Постановка наукової проблеми та її значення. Феномен гри став вдячним і водночас надзвичайно проблематичним матеріалом для філософської, психологічної, соціологічної, культурологічної, мовознавчої, літературно-критичної та фольклористичної думки ХХ – по-